

Antička arhitektura grada Krka

Pajović, Andrea

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:555336>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
PREDIPLOMSKI STUDIJ POVIJEST UMIJETNOSTI, POVIJESTI
ANDREA PAJOVIĆ

ZAVRŠNI RAD
ANTIČKA ARHITEKTURA GRADA KRKA

KOLEGIJ: UMJETNOST STAROGA VJEKA
MENTOR: PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ mag. *archeol.*
DATUM I MJESTO: 10.9.2015.

Sadržaj

1	Sažetak.....	1
2	Uvod	2
3	Kratki pregled dosadašnjih istraživanja.....	3
4	Smještaj i povijesni kontekst grada Krka	5
4.1	Smještaj i geo-strateška odlika naselja.....	5
4.2	Povijesni kontekst.....	5
4.2.1	Izvori	5
4.3	Od Liburna do uspostave rimske uprave.....	7
4.3.1	Liburni.....	7
4.3.2	Kurik pod rimskom upravom	8
4.3.3	Kurik u doba kasne antike	8
5	Urbanizacija i arhitektura antičkog grada <i>Kurika</i>	10
5.1	Urbanizacija <i>Kurika</i>	10
5.1.1	Bedemi antičkog <i>Kurika</i>	10
5.1.2	Odnos perimetra i rastera <i>Kurika</i>	13
5.2	Javna arhitektura antičkog <i>Kurika</i>	14
5.2.1	Pitanje foruma	14
5.2.2	Venerin hram.....	15
5.2.3	Kompleks antičkih Termi I. i Termi II.	17
5.2.4	Ostali arheološki nalazi.....	20
6	Zaključak.....	21
7	Prilozi	22
8	Popis priloga	26
9	Popis literature	27

1 Sažetak

Grad Krk, u antici poznat kao Kurik, imao je kontinuitet izgradnje od prapovijesti do današnjih dana. O antičkim ostacima arhitekture kao i o urbanizaciji Kurika dosta se pisalo tijekom posljednjih dvadeset godina. Arheološka iskopavanja koja su počela od 50-ih godina, a traju i danas, donijela su neke od važnih nalaza prema kojima možemo odrediti kontinuitet naseljavanja samog mjesta. U bedemima koji i danas okružuju povijesnu jezgru grada pronađeni su različiti slojevi, koji se razlikuju tehnikom gradnje, a time i svojim vremenom postanka. Bedemi, perimetar i raster grada svjedoče također o kontinuitetu, ali i suživotu liburnskog plemena Kurikta i Rimljana. Pitanja koja još zadaju problem brojnim arheolozima i povjesničarima umjetnosti su položaj foruma i smještaj dviju glavnih ulica. Prema dosadašnjim istraživanjima, kao i metodom komparacije s drugim mjestima antičkog postanka na našoj obali moglo bi se pokušati odrediti gdje bi se forum trebao nalaziti. Ostaci kompleksa Terme I. i Terme II. pronađeni na području današnje krčke katedrale kao i ostaci hrama posvećenoga rimskoj božici Veneri govore nam kako je Kurik imao bogat javni život. Malobrojni ostaci javne arhitekture trenutačno ne daju značajan uvid o životu antičkog grada, ali istraživanja koja prate arheološka iskopavanja posljednjih godina trude se to promijeniti.

KLJUČNE RIJEČI: Kurik, Kurikti, gradski bedemi, perimetar i raster grada, forum, Terme I., Terme II. Venerin hram, javna arhitektura

2 Uvod

Grad Krk ima vrlo zanimljivu i osebujnu povijest o čemu svjedoče brojni materijalni ostatci koji potječu iz raznih razdoblja povijesti. O poznavanju graditeljske antičke baštine Kurika, značajnu ulogu imala su brojna arheološka istraživanja i analiza pripadajućih nalaza pokretne i nepokretne materijalne kulture. Veliku ulogu u tim istraživanjima kao i u njihovoj interpretaciji imali su Andre Mohorovičić i Aleksandra Faber. Andre Mohorovičić je tijekom 50-ih godina na zahtjev konzervatorskog odijela u Rijeci, radio na području današnje krčke katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije. Osim pronalaska arhitekture ranokršćanske bazilike, Mohorovičić je na tom području otkrio i dijelove kompleksa antičkih termi, poznatih pod nazivom Terme I. kao i nekoliko javnih objekata. Aleksandra Faber je tijekom 70-ih godina radila na iskopavanju gradskih bedema i pokušaju datiranja faza njihovog nastanka. Istraživanja koja su se provodila zadnjih dvadesetak godina također su doprinijela poznavanju urbanizma i arhitekture Kurika. Tu su važna nova otkrića poput Malih termi, poznatih kao Terme II. te (takozvani) Venerin hram. Bez obzira na istraživanja i otkrića do danas su ostala neka otvorena pitanja poput smještaja foruma i položaja glavnih ulica.

U ovom radu iznijeti će se osnovni podatci o do sada pronađenoj i istraživanoj antičkoj arhitekturi grada Krka. Kao temelj radu preuzeti su podaci iz stručnih i znanstvenih članaka i monografija, čiji je fokus zadržan na antičkom gradu i otoku te na interpretaciji arheoloških nalaza, posebno arhitekture. Uz to korištena je i referentna literatura koja se bavi temama antičke umjetnosti i povijesti na istočnoj obali Jadrana. Kao pomoć u poznavanju i interpretaciji opisanih nalaza poslužio je i odlazak u grad Krk te posjet nekim lokalitetima unutar grada u sklopu terenske nastave kolegija Umjetnost starog vijeka.

Cilj ovog rada je dati pregled podataka koje su do danas otkriveni, interpretirani i objavljeni o antičkoj arhitekturi Kurika. Njihovom analizom kao i usporedbom s nekim od značajnijih antičkih lokaliteta na području sjevernog Jadrana pokušat će se objasniti neke od pretpostavki i pitanja koji se u referentnoj literaturi nalaze. U prvom dijelu rada donesen je kratki pregled dosadašnjih istraživanja. Slijedi povijesni pregled i uvid u tadašnja događanja na području antičkog naselja kao i otoka Krka. U drugom dijelu rada donosi se pregled i analiza urbanizma i arhitekture Kurika i to prateći slijed koji je uvriježen u referentnoj literaturi te pateći tok istraživanja. Tako se iznose osnovni podatci o arhitekturi bedema, a uz to popratna pitanja vezana uz perimetar i raster grada te smještaja gradskih vrata. Nakon toga slijedi pregled javne arhitekture i analiza podataka koji su poznati o forumu, termama, Venerinom hramu te ostalim nalazima stambene arhitekture. Iako je većina referentne

literature izašla tijekom 70-ih, 80-ih i 90-ih godina, kroz posljednjih nekoliko godina sve se više proučavaju stariji slojevi grada Krka o čemu svjedoče na primjer otkrića Venerinog hrama i profane arhitekture.

3 Kratki pregled dosadašnjih istraživanja

Poznavanje antičke arhitekture Kurika zapravo je rezultat povijesnih, povijesno-umjetničkih i arheoloških istraživanja koja su počela još 50-ih godina XX. stoljeća, a traju i danas.

Kao što je istaknuto u uvodu, važnu ulogu u prvim otkrićima antičkih slojeva Kurika imao je Andre Mohorovičić. Pod njegovim vodstvom, na području katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije, pronađeni su ostatci ranokršćanskog kompleksa bazilike te ostatci pokretne materijalne rimske i liburnske kulture (liburnska i rimska keramika, rimski novci s prikazom cara Vespazijana, i dr.). Istraživanja, koja su se nastavila i u razdoblju 60-ih godina, pokazala su na istočnom i sjevernom dijelu ranokršćanskog kompleksa dijelove rimskih zidova i mozaika. Ovi nalazi potakli su Mohorovičića da pretpostavi kako se ispod bazilikalnog kompleksa nalazio antički sloj termi. Osim termi, istočnije od bazilike pronađeni su i dijelovi profane arhitekture. U istom razdoblju, Mohorovičić je otkrio dio mozaika s prikazom Tritona na području vrta kuće Vasilić u južnom dijelu gradske jezgre. Prema liku Tritona, Mohorovičić je pretpostavio da mozaik također pripada jednim gradskim termama koje su, zbog postojanja većeg termalnog kompleksa, ispod katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije, morale biti privatnog karaktera.¹

Osim navedenih istraživanja, tijekom 60-ih godina, Aleksandra Faber je na nekoliko lokacija u gradu pronašla i analizirala dijelove predrimskih i rimskih gradskih bedema. Njezinim najvećim otkrićem smatra se nalaz bedema u megalitskoj tehnici na zapadnoj strani grada. Kasnije, 90-ih godina, u podnožju tog zapadnog bedema, otkriveno je još dvanaest megalitskih kamenih blokova, koji su prema izgledu odgovarali prethodno istraženima.² Posljednjih godina, tijekom radova u Vili Perossi, na zapadnom području grada, pronađen je

¹ ANDRE MOHOROVIČIĆ, Novootkriveni nalazi antičkih termi, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku, u: *Rad JAZU*, Zagreb, 1971., 19-29. Krku, u: *Rad JAZU*, Zagreb, 1971., 19-29.

² GORANKA LIPOVAC, Razmatranje o problemima antičkog bedema grada Krka- povodom novih nalaza, u: *Prilozi* vol. 8, Zagreb, 1991., 21-46.

još dio bedema koji bi prema prisustvu ranoorimskih spolija datirao u vrijeme kasne antike.³

Istraživanja provedena 2010. godine u privatnoj kući na lokaciji Mala vrata u južnom dijelu jezgre Krka, otkrila su prema Nini Novaku, antički hram posvećen božici Veneri. Nekoliko godina prije, u nadvratniku jedne kuće smještene nedaleko od hrama, nađen je rimski natpis koji bi ovu interpretaciju potvrđivao.⁴

Iskopavanja koja su počela 2015. godine na području frankopanskog Kaštela, uz južno lice trga Kamplin, otkrivaju nove nalaze antičke arhitekture za koje Matija Makarun vjeruje da su pripadali rimskim građevinama javnog karaktera. Makarun ističe da bi daljnja istraživanja na tom prostoru možda napokon uspjela ukazati na to gdje se je nalazio forum i koji je njegov opseg.⁵

Na temu spomenutih arheoloških iskapanja, napisana je nekolicina stručnih i znanstvenih tekstova. Prvi radovi na kojima se zasniva poznavanje termalne i obrambene, rimske i predrimske arhitekture, napisali su upravo Andre Mohorovičić i Aleksandra Faber. Osim Faber bedemima grada Krka bavili su se Mate Suić i Goranka Lipovac Vrkljan. U svojim tekstovima Lipovac Vrkljan pokušala je oboriti neke pretpostavke Aleksandre Faber o vremenu nastanka slojeva bedema.⁶ Osim bedema, arhitekturom grada Krka i povijesnim razvojem naselja, bavili su se Mihovil Bolonić i Ivan Žic-Rokov koji u svojoj knjizi *Otok Krk kroz vjekove* daju kratak pregled naseljavanja i naselja na otoku uključujući i grad Krk.⁷ O ostacima antičke gradnje Kurika također pišu Nino Novak i Matija Makarun koji je svoj diplomski rad posvetio ovoj temi. M. Suić i Nenad Cambi dotiču se teme urbanizma i arhitekture Kurika u svojim monografskim i drugim publikacijama koje većinom obuhvaćaju područje rimske provincije Dalmacije. Ranokršćanskom arhitekturom naselja Kvarnera, pa tako i onom kasnoantičkom i antičkom u Krku bavi se Morana Čaušević. Što se tiče povijesti (kronologije, izvora i toponimije naselja) ističu se radovi Roberta Matijašića, Mirka Markovića, Danka Zelića i već spomenutog Nenada Cambija.

³ MORANA ČAUŠEVIĆ, Les cites antiques des îles du Kvarner dans l'antiquité tardive: Curicum, Fulfinum et Apsorsus, u: *Hortus Artium Medievalium* vol.12, Zagreb-Motovun, 2006, 21-23. Vila Perosi je u posljednjih nekoliko godina dijelom pregrađena i preimenovana u Bar Volsonis.

⁴ MARTA MIHIČIĆ, Pronađen Venerin hram u gradu Krku?, u: *Nova akropola za boljeg čovjeka i bolji svijet* (URL: <http://nova-akropola.com/mozaik/zanimljivosti/pronaden-venerin-hram-u-gradu-krku/>, pristupljeno 21.8. 2015.)

⁵ NELA VALERIJEV OGURLIĆ, Urbanizam Krka od antičkog doba do ranog srednjeg vijeka, u: *Novilist.hr* (URL: <http://www.novilist.hr/Kultura/Ostalo/Urbanizam-Krka-od-antickog-doba-do-ranog-srednjeg-vijeka>, pristupljeno 18.8. 2015.)

⁶ GORANKA LIPOVAC, (bilj 2.), 21-46.

⁷ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, *Otok Krk kroz vjekove*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977., 5-496.

4 Smještaj i povijesni kontekst grada Krka

4.1 Smještaj i geo-strateška odlika naselja

Grad Krk smješten je u zaljevu na jugozapadnoj obali istoimenog otoka. Takav smještaj pruža prirodnu zaštitu od vjetrova, a to je najvjerojatnije već od razdoblja prapovijesti pogodovalo razvoju lučkog naselja na ovome mjestu. Istraživanja su pokazala da je Kurik bio povezan cestom s drugim većim otočkim centrom Fulfinom, koji se nalazio na sjeverozapadnoj obali Krka, kao i s nekoliko manjih naselja na južnom dijelu otoka. Smještaj otoka u sjevernom dijelu kvarnerskog arhipelaga, također je imao svoje prednosti. Otok je zatvoren s tri strane kopnom, a od kopna ga samo dijeli uski tjesnac. Smatra se da je uspješno naseljavanje otoka omogućila njegova geo-morfološka raznolikost, tako su se na područjima plodnih dolina i uz stalni izvor pitke vode, formirale naseobine još od prapovijesnog doba za što je najbolji primjer upravo grad Krk.⁸ Osim toga, utvrđeno je da su otoci sjevernog Jadrana po svom geografskom položaju bili su uključeni u različite pomorske putove od razdoblja prapovijesti. U prilog sudjelovanju stanovnika otoka i grada Krka u tim trgovačkim rutama idu brojni i raznoliki nalazi keramike na čitavom otoku.⁹ Među njima najpoznatija je bila trgovina jantantom i kositrom koji su na sjeverni Jadran dolazili iz baltičkih zemalja, a dalje se prevozili u smjeru juga. Taj, tzv. Jantarni put, bio je najbliža i najpogodnija pomorska i trgovačka poveznica između zemalja srednje i sjeverne Europe sa Sredozemljem. Kvarnerski otoci u grčkoj literarnoj predaji poznatiji su kao *Kassiterides*, *Elektrides*. Smatra se da su taj naziv su dobili upravo prema njihovom sudjelovanju u trgovini kositrom i jantantom.¹⁰

4.2 Povijesni kontekst

4.2.1 Izvori

O Kvarnerskim otocima i njihovim naseljima pisali su grčki i rimski pisci. Ta djela zapravo su opisi obale, pomorskih putova i povijesnih događanja. Tijekom 4. stoljeća prije Krista došlo je do sistematizacije spoznaja grčkih pisaca te nastaju dijela zemljopisnog karaktera. Jedno od takvih dijela je Pseudo-Skilakov *Oplov* koji opisuje obale i smještaj naroda Europe, Azije i Afrike. U tom dijelu se spominje liburnska obala te otok Krk u

⁸ MORANA ČAUŠEVIĆ, (bilj 3), 19- 22.

⁹ ALEKSANDRA FABER, Počeci urbanizacije na otocima sjevernog Jadrana, u: *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju : znanstveni skup*, Mali Lošinj, 1979. ,61

¹⁰ DANKO ZELIĆ, Nastanak urbanih naselja na otoku Krku, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti* br. 2, Zagreb 1993., 7

kontekstu trgovine kositrom.¹¹ Prema M. Suiću, otok Krk se navodi pod zajedničkim imenom skupine otoka, takozvanih Kositrenih otoka koju čine Krk i Cres.¹² Osim toga, za Krk se smatralo da je i dio tzv. Jantarskih otoka, što potvrđuju ostatci jantarnog nakita koji je vjerojatno došao na područje otoka trgovinom iz sjevernih krajeva Europe. U dijelu Pseudo-Skimna, *Periegezi*, također nalazimo podatke o kositru i otoku Krku, pa tako Pseudo-Skimno u jednom ulomku osim Elektrida, Liburnida i Apsirtida spominje i dva otoka koja su bogata kositrom za koje se smatra da su Krk i Cres. Osim tih, informacije o kositrenim otocima donose još i Herodot i Teopomp.¹³

Drugu grupu izvora čine djela rimskih pisaca. Prvo spominjane otoka Krka pod njegovim imenom Kuriktik, nalazimo kod Strabona u djelu *Geografija* koje nastaje u razdoblju od 1. stoljeća prije Krista do 1. stoljeća poslije Krista. Prema pretpostavkama Mithada Kozličića, spominjanje grada Krka potječe iz nekog vojno-povijesnog izvora koji Strabon iskorištava u svom djelu. Kozličić taj izvor datira u 2. stoljeće prije Krista¹⁴. Strabon ne spominje Jantarne otoke već niz otoka među kojima je i otok Krk.¹⁵ Plinije Stariji u dijelu *Prirodoslovlje* nabraja liburnske gradske općine i navodi Kuriktane i Fertinate čija imena su izvedena iz naziva njihovih središta, dok rimski kartograf Klaudije Ptolomej spominje dva grada Kurik i Fulfinum i daje njihove koordinate na otoku Krku.¹⁶ Cezarovo djelo *De bello civili* govori o bici iz građanskog rata koja se odigrala u blizini otoka Krka.¹⁷ Smatra se da je taj događaj utjecao i na ostale pisce pa se tako spominje i u djelu rimskog pjesnika Lukana. Kod Lukana nailazimo informaciju o ratničkom plemenu Kuriktana u koje se pouzdao Gaj Antonije, ali Kasije Dion navodi da su ga iznevjerili pristupivši na stanu Pompejevih snaga. Također kao važne izvore treba spomenuti i rimske *itinerare*, a posebno nama najpoznatiji danas očuvan je u prijepisu iz karolinškog doba, *Tabula Peutingeriana*.¹⁸ Na njoj se Krk spominje kao *ins Curica*, a smješten je između Tarsatike i Ravene.¹⁹

¹¹ MATE SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., 285

¹² MATE SUIĆ, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu, u: *Rad JAZU* 306, Zagreb, 1955., 161-162.

¹³ MITHAD KOZLIČIĆ, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split, 1990, 65.

¹⁴ MITHAD KOZLIČIĆ, (bilj 13), 65.

¹⁵ DANKO ZELIĆ, Otok Krk u antičkim izvorima, u: *Latine et Graeca*, 38, Zagreb, 1993., 28-29.

¹⁶ MATE SUIĆ, (bilj 11), 296 -300.

¹⁷ DANKO ZELIĆ, (bilj 15), 30-31.

¹⁸ DANKO ZELIĆ, (bilj 15), 31-32.

¹⁹ MATE SUIĆ, (bilj 11), 301.

4.3 Od Liburna do uspostave rimske uprave

4.3.1 Liburni

Liburni su bili jedno od 70 ilirskih plemena, a izuzetno su važni za otok Krk jer su obitavali na otoku prije dolaska Rimljana i ostali većinsko stanovništvo i nakon uspostave rimske vlasti.²⁰

O životu Liburna na otoku Krku mnogo govori upravo grad Krk. Vidjeli smo da antički pisci naselje navode pod imenom Kurikta što je zapravo liburnski naziv njegovih stanovnika. O prisustvu Liburna u gradu Krku govore očuvani dijelovi bedema čiji su slojevi građeni tehnikom suhozida i upućuju upravo na predrimsku, liburnsku gradnju. Smatra se da su Liburni svoje gradine gradili uglavnom na uzvišenjima u tehnici suhozida kako bi dominirale nad okolnim prostorom. Također, u gradu je pronađeno mnogo fragmenata glinenih posuda i bakrenih fibula ove ilirske kulture. Na Krku su u rimskom razdoblju pronađeni i liburnski nadgrobni spomenici takozvani cipusi, za koje se smatra da su preuzeli oblik primitivnih ilirskih kuća. Neki od cipusa nose romanizirana liburnska imena što ukazuje na postupnu romanizaciju i asimilaciju krčkih Liburna.²¹

O prvima dodirima krčkih zajednica s Rimljanima svjedoče i djela autora iz Rimskog doba. Iako je uspostava rimske vlasti zapravo završni čin, Rimljani su mnogo ranije pokušali ostvariti oslonac s zajednicama na zapadnoj obali Krka. Poznato je da su još od 2. stoljeća prije Krista dvije krčke zajednice, Kurikta i Fertinata, bile uključene u rimski pravni sustav sa statusom *civitas peregrinorum*. Od savezništva s Rimljanima Liburnske zajednice na otoku Krku imale su koristi jer im je njihova vojna zaštita omogućavala obranu od Japodskih i drugih osvajanja, a time i djelomično očuvanje njihove autonomnosti.²² Nastanku urbanih naselja na Krku prethodio je proces teritorijalizacije, a Krk je jedan od jadranskih otoka na kojem je pouzdano potvrđeno postojanje dviju predantičkih autohtonih teritorijalnih općina čiji su stanovnici bili Kuriktani i Fertinati. Njihova naselja *Kurik* i *Fulfin*, izdvajali su se nad drugim povijesnim središtima zbog njihovog povoljnog geografskog i prometnog smještaja.²³

²⁰ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 12-15.

²¹ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 12-18.

²² DANKO ZELIĆ (bilj 10), 8.

²³ DANKO ZELIĆ, (bilj 10), 8-11.

4.3.2 Kurik pod rimskom upravom

Početkom Carstva mnoge su zajednice sačuvale autohtone oblike samouprave, *ius civitatis peregrinae*. Osim autohtone uprave zajednice na istočnoj obali Jadrana uživali su u mnogim pravima i privilegijama, kao što su latinsko pravo s ograničenim pravima (*ius Latii*), te potpuno građansko pravo (*ius civili*). Neke od zajednica, to jest njihova naselja mogla su steći status municipija, kolonija, konvenata, a posebno treba istaknuti liburnske *civitates* koje su stekle italski privilegij (*ius Italicum*). Italski privilegij i privilegij *ius commercii* omogućavao im je da se bave privrednim poslovima, kao što su promet, trgovina, radionice i slično.²⁴ Kronologija razvoja rimskih građanskih povlastica na našem je prostoru vrlo nesigurna. Najvažniji su nam podatci Plinija Starijeg, ali Robert Matijašić tvrdi da se ne možemo pouzdati u podatke upravo zbog toga što se Plinije Stariji koristio s više vrela bez pravog razumijevanja cjeline. Također Matijašić ističe kako je upitno koje su zajednice možda dobile neke povlastice.²⁵ No, prema Pliniju Starijem, italsko građansko pravo imali su Aluti, Flanati, Lopsi, Varvarini, Aserijati, Fertinati i Kuriktani.²⁶

Smatra se da je *Kurik* dobio status municipija tijekom vladavine Tiberija ili kasnije u doba vladavine cara Klaudija.²⁷ Za vrijeme cara Vespazijana došlo je unaprjeđenja statusa mnogih gradskih naselja, a osim toga car je poticao naseljavanje i širio romanizaciju, pogotovo u onim dijelovima provincija koje su do tada bile zapuštene. Tako su u Dalmaciji neki postojeći municipiji kao što su *Fulfinum*, *Curicum*, *Scardona*, *Arba* i *Aenona*, dobili dodatne povlastice takozvane *ius Latinum maius*.²⁸

4.3.3 Kurik u doba kasne antike

U vrijeme kasne antike dolazi do prodora različitih plemena s područja Azije u Europu, što je predstavljalo veliki problem za golemo Rimsko carstvo koje se više nije moglo braniti. Napadi germanskih i euroazijskih plemena kao i podijeljenost i neprestani sukobi na zapadu dovelo je raspada carstva. Pad rimskog carstva osjetili su svi dijelovi Rimskog carstva pa tako i otok Krk kao i njegova naselja. Na Krku nakon raspada Rimskog carstva, vladali su

²⁴ MATE SUIĆ, Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. godine poslije Krista (uz CIL V.3346), u: *Vjesnik Arhološkog muzeja u Zagrebu* vol.24-25, no. 1, Zagreb, 1992., 56.

²⁵ ROBERT MATIJAŠIĆ, *Povijest hrvatskih zemalja u Antici do cara Dioklecijana*, Leykam Internacional d.o.o., Zagreb, 2009., 165.

²⁶ ROBERT MATIJAŠIĆ, (bilj 25), 204.

²⁷ MORANA ČAUŠEVIĆ, (bilj 25), 20.

²⁸ ROBERT MATIJAŠIĆ, (bilj 25), 209-210.

Ostrogoti. Njihova vladavina bila je kratkog vijeka, jer su ubrzo bili uništeni pod napadom bizantske vojske, a car Justinijan je nakon pobjede nad Ostrogotima osnovao ravenski egzarchat kojim je otok Krk pripao izravno pod bizantsku vlast.²⁹

²⁹ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 25-27.

5 Urbanizacija i arhitektura antičkog grada *Kurika*

5.1 Urbanizacija *Kurika*

5.1.1 Bedemi antičkog *Kurika*

Stara jezgra grada Krka i danas je opasana bedemima koji većinom potječu iz rimskog i srednjovjekovnog perioda, a utvrđeno je da su nekoliko puta tijekom povijesti, od vladavine Ilira pa do pada Venecije, pregrađivani, dograđivani i prepravljani.³⁰

Istraživanja koja je provela Aleksandra Faber tijekom 1973 i 1977. godine, otkrila su na sjevernom i zapadnom dijelu gradskog perimetra najstariji sloj bedema, koji je bilo izgrađen od pravilnih megalitskih kamenih blokova kod kojih nije pronađen ostatak vezivnog materijala. (Slika 1.) Danas su ti dijelovi bedema vidljivi u donjem plaštu kasnijih bedemskih gradnji koje su ih obuhvatile. Faber je kao i ostali autori zaključila da je riječ o tehnici suhozida te da pripada predrimskoj gradnji.³¹ Osim ovih, Faber je vršila istraživanja na trgu Vela placa gdje je u temeljima kuće Perossi, na zapadnom, rubnom dijelu gradske jezgre pronašla ostatke zidina koje se prema strukturi i tehnici gradnje bitno razlikuju od prije spomenutih. Ostaci tih bedema građeni su od manjih, lijepo i pravilno klesanih kamenih blokova, s vidljivim vezivnim materijalom. To otkriće otvorilo je nova pitanja, a time i nove zaključke o dataciji i fazama gradnje.³² Temeljem ovih, i nekih naknadnih istraživanja, Aleksandra Faber, je zaključila da postoje četiri faze gradnje antičkog bedema. Prva faza obuhvaća bedeme koji su se ovdje trebali nalaziti prije doseljavanja Liburna u grad Krk. Ti se bedemi, čije tragove nalazimo u južnom i zapadnom dijelu grada, datiraju prema Faber u razdoblje od 7. do 5. stoljeća prije Krista. Slijed gradnje prema autorici prati druga faza i treća faza koja je trajala od 5. do 3. stoljeća prije Krista, a obuhvaća bedeme iz predrimskog doba to jest bedeme koji su napravljeni u tehnici suhozida, a pratili su konture prapovijesnih bedema koje smo spomenuli ranije.³³ (Slika 2., slika 3.) Najmlađa četvrta faza datirana je u 1. stoljeće prije Krista, a njoj odgovaraju bedemi pronađeni u kući Perossi. (Slika 4) Također, treba spomenuti da su faze prema Faber određene su prema tipologiji gradnje, a posebno prema oblikovanju kamena.³⁴

Goranka Lipovac se ne slaže s tezom Faber, te u svom članku *Razmatranja o*

³⁰ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 255.

³¹ ALEKSANDRA FABER, Osvrt na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prethistorije do antike i srednjeg vijeka, u: *Prilozi 3/4*, Zagreb 1986/87, 115.

³² MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 253.

³³ ALEKSANDRA FABER, (bilj 31), 115.

³⁴ GORANKA LIPOVAC, (bilj 2), 37-46.

problemima antičkog bedema Krka ističe da je problem u tome što za prostor istočnog Jadrana i unutrašnjosti nije učinjena sustavna tipologija i kronologija bedemske arhitekture. Također, Lipovac smatra da pokušaji da se s pojedinim tehnikama i načinima obrade blokova kamena odredi čvrste vremenske granice, nisu u potpunosti mogući. Ističe da je problem u tome što se izostavlja jedan od elemenata, a to je lokalna tradicija koja može jednu tehniku koristiti duži period. Time zaključuje da je moguće da su blokovi megalitske tehnike, koji su se koristili tijekom 3. i 4. stoljeća prije Krista, na Krku bili u upotrebi još u razdoblju ranorimskog perioda. Drugi problem predstavlja posljednji sloj bedemske gradnje, koji je građen u klasičnoj tehnici *opus quadratum*, a prema dataciji A. Faber smatra da bedem spada u četvrtu fazu ili takozvanu cezarijansku fazu. Za taj bedem Lipovac Vrkljan smatra da potječe iz 1. stoljeća poslije Krista, a u prilog njezinoj tezi ide nova interpretacija pronađenog natpisa u Krku.³⁵ (Slika 6.)

Natpis prema restituciji glasi: *Turus Patalius Granp(---) Opia(vi) f(i)lius / Venetus Lastimeis Hosp(olis) f(i)lius / pra(eto)res murum locaverunt lo(n)g(um) / p(edes) CXI alt(um) p(edes) XX eisde(m) proba[v(erunt)]*.³⁶ U prijevodu: Turo Patalije Granpik Opijavov sin, Venet Lastim Hospotisov sin, pretori podigli su bedem dužine 111 stopa, visine 20 stopa i gradnju istoga zaključili.³⁷ Natpis govorio o izgradnji dionice krčkih bedema od strane dvaju gradskih magistrata: Tura Patalija Granpika i Veneta Lastima. Novo čitanje natpisa kojeg predlaže G. Lipovac Vrkljan dovelo je i do promjene u dataciji posljednjeg sloja bedema. U natpisu je uočena kontradiktornost u imenima magistrata i stroge rimsko-pravne formule ugovora. Lipovac naglašava da problem u natpisu predstavljaju dvije riječi. Prva riječ je kratica titule *pra* koja može označavati pretora ili prefekta naselja. To se može povezati s pretpostavkom da je u vrijeme izrade natpisa Kurik već dobio status municipija i datirati natpis u prvu polovicu 1. stoljeća poslije Krista. Druga riječ je *probaverunt* koja se nalazi na kraju teksta i označava da je djelo završeno, zapremljeno i predano. Time se može zaključiti da su zidine završene prije nego što je natpis napravljen, a time natpis predstavlja zapravo primopredaju.³⁸ Uz to, natpis nam govori i kolike su mjere zida.³⁹ Govori se o 111 stopa dužine te 20 stopa visine, odnosno o dijelu zida dugačkom oko 33 m i visokom 6 m. Ovom analizom natpisa autorica pomiče njegovu dataciju i pretpostavku o tome kada je Kurik imao

³⁵ *CIL* III 13295.

³⁶ *CIL* III 13295, *Heidelberger Akademie der Wissenschaften: Epigraphic Database Heidelberg*, (URL: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD013503&lang=en>, pristupljeno 18.8.2015)

³⁷ Natpis o gradnji bedema, *Story of Krk*, (URL: <http://krk.rijekaheritage.org/Hr/kj/natpis%20bedemi> pristupljeno 18.8.2015.)

³⁸ GORANKA LIPOVAC, (bilj 2), 37-46.

³⁹ MATE SUIĆ, (bilj 11), 115.

status municipija. Ujedno, pomiče se i datacija gradnje bedema u kvadratnoj tehnici u 1. stoljeće poslije Krista.⁴⁰

Prilikom radova 90-ih godina na lokaciji vrt Vasilić u podnožju zapadnog bedema pronađeno je dvanaest megalitskih blokova kamena. Na njima nije utvrđeno prisustvo ostataka vezivnog materijala te se pretpostavilo, da je riječ o tehnici suhozida koja datira se u drugu ili treću fazu gradnje prema Faber. Goranka Lipovac iznosi da je analizom temeljnog sloja zapadnog bedema i strukturom njegovog plašta utvrđeno kako su megalitski blokovi istovjetni s onih dvanaest pronađenim u vrtu Vasilić. Time je pretpostavila da je na postojeću liniju protohistorijskih ili cezarijanskih bedema megalitske tehnike sjeo sloj kvadratnog opusa koji svojom klasičnom tehnikom može dovesti pitanje dataciju posljednjeg sloja.⁴¹

Istraživanja koja su se odvijala nakon 90-ih godina na području Vele place, otkrila su još jedan dio bedema ispod kuće Perossi. U tom bedemu najvažnije je otkriće još jednog sloja zida u kojeg su ugrađene spolije. Nino Novak tvrdi da u tom nalazu postoji više slojeva bedema. Tako je prva faza građena tehnikom koju autor definira kao *opus isodomum*. Druga faza gradnje zbog elemenata spolija korištenih u gradnji datira se u 3. stoljeće poslije Krista.⁴² Smatra se da su ti, kasnoantički, bedemi nastali nakon provale Kvada i Markomana krajem 2. stoljeća poslije Krista. Iako opsjedanja na području otoka Krka nije bilo, postoji mogućnost da su stanovnici Kurika radi sigurnosti smanjili perimetar grada i podigli novije zidine.⁴³(Slika 5.)

Osim bedema u literaturi se spominju i gradska vrata Kurika. Prema nekim autorima grad je imao četvero vrata smještena prema glavnim stranama svijeta. Iako do sada nisu pronađeni ostatci antičke gradnje pretpostavlja se da su im odgovarala vrata koja i danas vode u gradsku jezgru. Gornja vrata ili sjeverna vrata otvarala su put prema rimskom *Fulfinu*. Donja, mala gradska vrata bila su povezana s Gornjim, sjevernim vratima glavnom ulicom kardom. Na istočnom dijelu gradskih bedema nalaze se Pizanska vrata od kojih glavna gradska ulica dekuman spaja trg Kamplin s Velikim gradskim vratima na zapadu. U prilog tome ide otkriće Aleksandre Faber koja je uz vanjsku liniju gradskih zidina u blizini Pizanskih vrata, otkrila ostatke antičke kule.⁴⁴ Za Velika gradska vrata (*Magna porta civitatis*) vjeruje se da su postojala otkad je grad obzidan.⁴⁵

Na području Kvarnera još je nekoliko naselja koji pokazuju analogije u načinu i kontinuitetu gradnje gradskih bedema. Najpoznatiji primjeri su bedemi Arbe i Apsora. U Arbi

⁴⁰ GORANKA LIPOVAC, (bilj 2), 37-46.

⁴¹ GORANKA LIPOVAC, (bilj 2), 37-46.

⁴² MORANA ČAUŠEVIĆ, (bilj 3), 21-23.

⁴³ MATE SUIĆ (bilj 11), 124.

⁴⁴ ALEKSANDRA FABER (bilj 31), 115.

⁴⁵ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 258-259.

su ostaci megalitskih blokova uočeni u vanjskom zidu Kule svetog Kristofora, a u Apsoru je na nekoliko mjesta, a posebno s istočne strane bedema, moguće prepoznati velike kvadratne blokove. Tehnike gradnje, karakteristične za Liburne, govore u prilog kontinuiteta ovih kvarnerskih gradova kao utvrđenih naselja od razdoblja predpovijesti.⁴⁶

5.1.2 Odnos perimetra i rastera *Kurika*

Romanizacija istočne obale Jadrana, a time i Kvarnerskih otoka počinje zapravo tek početkom osnivanja rimskih gradova različitog pravnog statusa u zadnjim godinama Cezarove vladavine.⁴⁷ Iako se u gradovima mogu uočiti tragovi antičke gradnje uočeno je da gradovi nisu uvijek podizani po istom modelu, jer im nije bio identičan položaj ni prethodna zaposjednutost. Smatra se da su najvažniji antički gradovi nastali na mjestima već ranijih domorodačkih zajednica, ali su prožeti rimskom gradnjom i planiranim rimskim sustavom ortogonalne mreže gradskih komunikacija.⁴⁸ Prema rimskoj teoriji i praksi u idealnom gradu trebala je biti uspostavljena čvrsta unutrašnja međuzavisnost između rastera i perimetra grada, tako da pravilni ortogonalni raster bude uklopljen u pravilnu geometrijsku formu grada okruženu gradskom fortifikacijom. Iako teorija govori jedno u praksi nije baš tako. Prema tome promatrajući naše primorske gradove, posebno one liburnske, koji su nastali u različitim uvjetima i različitim kulturnim osnovama, prije dolaska Rimljana, mnogi autori uočavaju da su raster grada i perimetri grada u potpunoj nezavisnosti. Perimetar grada uglavnom je slijedio položaj fortifikacija koje su također nastale prilagodbom na geomorfološko okruženje. Primjenu ortogonalnog sustava u nekim našim gradovima u doba antike nije bilo moguće provesti na čitavom gradskom području, jer se nije moglo ni na kakav način uspostaviti pravilna relacija između unutrašnje ortogonalnosti i ovalne forme naselja. To potvrđuju i mnoga naselja duž Jadranske obale.⁴⁹ Najbolji primjer je grad Krk, čije stjenovito područje igralo je veliku ulogu u izgradnji i planu antičkog grada.⁵⁰ Kao što su dosadašnja istraživanja pokazala, antički *Kurik* imao je elipsasti fortifikacijski prsten obrambenih zidina, koji je tvorio perimetar antičkog grada, a i danas određuje povijesnu jezgru modernog grada. Postojanje ortogonalnog plana mreže ulica, koji je danas dijelom vidljiv u planu grada, a utvrđen je samo pretpostavkom o smještaju dviju glavnih ulica, pokazuje da je grad

⁴⁶ NENAD CAMBI, *Antika*, Ljevak, Zagreb 2002., 59.

⁴⁷ E.J OWENS, *The City in the Greek and Roman World*, London, 1992., 94.

⁴⁸ NENAD CAMBI, (bilj 46), 52.

⁴⁹ MATE SUIĆ, (bilj 11), 141-143.

⁵⁰ MORANA ČAUŠEVIĆ (bilj 2), 21.

najvjerojatnije imao neprekinuti kontinuitet gradnje. Ortogonalnost urbanog rastera najočitija je na najnižem, južnom dijelu grada, na sjevernom dijelu vidi se nepravilan raspored i smjer ulica na koje je utjecala nepogodna geomorfološka obilježja.⁵¹ U skladu s tim, pretpostavlja se da su Rimljani preuzeli perimetre liburnskih bedema i njima djelomično prilagodili svoja pravila ortogonalne mreža ulica.⁵²

Treba napomenuti također da do današnjih dana arheološki nije potvrđen smještaj glavnih ulica rimskog grada.⁵³ Interpretacijom današnjeg stanja i pretpostavkom da su ulice pratile tipičan položaj antičkih komunikacija u staroj gradskoj jezgri, neki od autora prepoznali su kardo u ulici koja se spušta od sjevernih vrata prema Biskupskim dvorima na jugu, a dekuman u ulici koja spaja zapadna gradska vrata s istočnima.⁵⁴

5.2 Javna arhitektura antičkog Kurika

5.2.1 Pitanje foruma

Forum je u rimskom svijetu označavao središte javnog i političkog života. Uz to sadržavao je mnogostruke sadržaje i funkcije. Kao prostor na kojem se nalazio kapitolij, on je okupljalište puka prilikom religijskih obreda, a na njemu se odvija i trgovina, skupovi te svi javni poslovi. Na prostoru antičkog grada Kurika još uvijek ne postoje nalazi koji bi sa sigurnošću mogli ukazati na postojanje i smještaj foruma. U literaturi se kao moguća mjesta spominju Veliki trg, danas poznat kao Vela placa, Mali trg i Kamplin. Autori Žic-Rokov i Bolonić spominju u knjizi *Otok Krk kroz vjekove*, jednu od mogućih teorija o smještaju foruma. Prema njima ulogu foruma u rimskom razdoblju imala je Vela placa smještena u blizini zapadnih gradskih vrata. Svoj pretpostavku potkrijepili su Vitruvijevim pravilima o smještaju foruma, koji bi se prema njemu trebao nalaziti blizu luke pošto je Krk priobalni grad. Rokov i Bolonić smatraju da ukoliko trg već nije bio ondje u vrijeme vladavine Liburna, onda je nastao u vrijeme rimske uprave, koja je dala izgraditi forum prema Vitruvijevim pravilima.⁵⁵ Osim toga, prema tumačenju da se forum nalazio na trgu Vela placa, ide u korist pronađeni su ostatci kompleksa Termini I. na južnoj strani trga kao i ostatci stambene gradnje u

⁵¹ DANKO ZELIĆ, (bilj 10), 12.

⁵² NENAD CAMBI (bilj 46), 59.

⁵³ DANKO ZELIĆ, (bilj 10), 12.

⁵⁴ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 254.

⁵⁵ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 12-18.

blizini.⁵⁶ Međutim istraživanja koja su provedena na području bara Voslsonis, pokazala su da su se pronađeni bedemi protezali na područje Vele place. Stoga može se zaključiti da bi prostor foruma bio znatno manji od današnjeg trga.⁵⁷

Drugo pretpostavljeno mjesto je Stari trg, koji danas predstavlja proširenje na križanju dviju ulica za koje neki autori smatraju da predstavljaju kardo i dekuman, u središnjem dijelu grada. Autori također smatraju da je zbog njegovog naziva stariji i postojao je prije nego što su došli Rimljani, vjerojatno još u doba vladavine Liburna.⁵⁸

Trg Kamplin za kojeg se također smatra da je možda imao ulogu foruma smješten je na južnom dijelu grada. U prilog tezi da bi on mogao biti forum ide njegova prostranost kao i značenje te etimologija naziva Kamplin. Naziv Kamplin vuče svoje korijene iz rimskog naziva *campus* što znači poljana to jest veliki otvoreni prostor, a korištena je u rimskom urbanizmu kao što vidimo na primjeru Marsovih poljana (*Campus Martius*) u Rimu.⁵⁹ Arheološka istraživanja koja su počela 2015. godine, otkrila su na području frankopanskog Kaštela, nove nalaze koji bi mogli donijeti nove pretpostavke o smještaju foruma na trgu Kamplin, sjeverno od Kaštela. U Kaštelu su pronađeni zidovi građeni u tehnici *opus isodomum*. Osim toga pronađen je i sloj materijala koji je služio za podnice, a pronađena je i velika kamena ploča kao i ostatak stepenice. Matija Makarun, smatra da su zidovi građeni u tehnici *opus isodomum* povezani uz neku javnu građevinu koja se nalazila na tom lokalitetu. Osim toga Makarun smatra da bi ovaj pronalazak zapravo bio dobar put prema otkrivanju točnog smještaja i opsega foruma, ne što utječe i smještaj Kamplina blizu luke i mora. Prema Makarunovim pretpostavkama kao i pronađenim nalazima u Kaštelu mogli bi pretpostaviti da je površina trga Kamplina u vrijeme antike bila puno veća: da je obuhvaćala današnji prostor trga Kamplina te se pružala i na područje današnjeg Kaštela.⁶⁰

5.2.2 Venerin hram

Tijekom rada u prizemlju jedne privatne kuće 2010. godine, na lokaciji Mala vrata koja su smještena na zapadnom dijelu grada, otkriven je nepoznati građevinski objekt. Nakon tri mjeseca konzervatorskih radova, arheolog i konzervator Nino Novak je zaključio da je

⁵⁶ ANDRE MOHOROVIČIĆ, (bilj 1), 19-25.

⁵⁷ MORANA ČAUŠEVIĆ, (bilj 3), 23.

⁵⁸ MIHOVIL BOLONIĆ, IVAN ŽIC ROKOV, (bilj 7), 260-263.

⁵⁹ Campus Martius, *Encyclopedia Britannica* (URL: <http://www.britannica.com/place/Campus-Martius>, pristupljeno 7.9.2015.)

⁶⁰ NELA VALERIJEV OGURLIĆ, Urbanizam Krka od antičkog doba do ranog srednjeg vijeka, *Novolist.hr* (URL: <http://www.novolist.hr/Kultura/Ostalo/Urbanizam-Krka-od-antickog-doba-do-ranog-srednjeg-vijeka>, pristupljeno 18.8.2015.)

riječ o antičkom hramu posvećenom božici Veneri.⁶¹ (Slika 7.)

Prema Novakovim riječima hram je bio pravokutnog tlocrta s upisanom apsidom⁶². Sa svake strane apside nalazile su se dvije male prostorije. Način i tehnika gradnje u stilu *opus isodomumae*, idu u prilog pretpostavci da je riječ o rimskom opusu zidanja. U središtu apside pronađeno je malo postolje kružnog presjeka, za koji Novak vjeruje da je služio kao postolje gdje se nalazio kip božanstva. Mnogi argumenti idu u prilog pretpostavci Nine Novaka. Prvo je orijentacija, koja zapravo pobija i protuargumente o tome da je to zapravo crkva svete Ane na Malim vratima koja se spominje u dokumentima iz 14. stoljeća. Osim toga Novak naglašava da je tipična orijentacija crkava u većini slučajeva prema istoku, dok je orijentacija ove građevine obrnuta to jest orijentirana prema zapadu kao i kod većine antičkih hramova. Materijal koji je pronađen na tom području je jedan od indikatora da je riječ o antičkoj građevini. Uz apsidu pronađeni su ostatci antičke keramike kao i mali fragmenti fresko slikarstva. Jedan od vrlo važnih argumenta koje daje Novak, jest vodostaj mora koji može narasti i do jednog metra u toj prostoriji, što zapravo ukazuje na to da je ova prostorija puno starijeg postojanja nego što je to 13. ili 15. stoljeće kada je izgrađena crkva svete Ane na Malim vratima. Što se tiče dviju malih prostorija koje se nalaze uz apsidu, Novak pretpostavlja da nisu imale određenu svrhu, ako ipak jesu onda su funkcionirale kao prostorije za ostavljanje zavjetnih darova.⁶³

Još jedan od argumenata koji potvrđuje postojanje antičkog Venerinog hrama jest kameni blok s natpisom koji je pronađen 1990. godine uzidan u nadvratniku jedne privatne kuće. Natpis se nalazio nekoliko metara južnije od Venerinog hrama, a danas se čuva u galeriji Fortis. Kao prilog donosim sadržaj natpisa. Natpis prema restituciji glasi: *Turus Livius / Hospotis filius) et Vo/lses Oplinocus / Noventi f(i)lius pr(a)etores) ae/dem Ven(eri)s ex pec(unia) / pub(lica) refi(ciendum) cur(averunt) idemq(ue) / proba(ve)runt*.⁶⁴ Natpis govori o dva gradska magistrata, upravitelja koji ponovno rekonstruiraju i ponovno grade Venerin hram. Natpis datira iz 1. stoljeća prije Krista. Prema tome Novak smatra da je hram renoviran nakon bitke između Cezara i Pompeja. Novak smatra da su pompejevci namjerno dali razrušiti hram

⁶¹ FRANJO VELČIĆ, U Krku otkriven antički Venerin hram ili srednjovjekovna kapela Svete Ane?, u: *Krčki zbornik* 69, Krk 2013., 41-42.

⁶² Zbog nedostupnosti referentne literature o ovoj temi, primorana sam koristiti informacije iz dnevnih novina i časopisa poput *Nove Akropole*.

⁶³ MARTA MIHIČIĆ, Pronađen Venerin hram u gradu Krku?, u: *Nova akropola za boljeg čovjeka i bolji svijet* (URL: <http://nova-akropola.com/mozaik/zanimljivosti/pronaden-venerin-hram-u-gradu-krku/>, pristupljeno 21.8.2015.)

⁶⁴ HD053925, *Heidelberger Akademie der Wissenschaften: Epigraphic Database Heidelberg*, (URL: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD053925>, pristupljeno 7.9.2015.)

jer je Cezar Veneru proglasio praroditeljicom svoje loze.⁶⁵ Osim toga u prilog pretpostavci ide arheološki nalaz za koji neki autori smatraju da je riječ o gornjem dijelu žrtvenika koji je bio posvećen božici Veneri, a danas je izložen u prizemlju bara Volsonis.⁶⁶

5.2.3 Kompleks antičkih Termi I. i Termi II.

Važan dio rimskog urbanog života činila su javna kupališta koja su nudila mogućnosti rekreacija, zabave i njege tijela. Kompleks termi uglavnom se razvija oko jedne centralne prostorije gdje se smještaju bitni elementi sa kaldarijem, tepidarijem i frigidarijem i ostalim popratnim prostorijama.⁶⁷ Takav kompleks nalazimo i na Krku na području krčke katedrale. Prema opisu Andrije Mohorovičića riječ je o građevini pravilnog pravokutnog tlocrta, čije prostorije su simetrično raspoređene oko glavne centralne prostorije s bazenom. Cijeli prostor termi bio je ukrašen podnim mozaicima, a zidovi su bili ukrašeni obojanom žbukom. Prema ostacima arhitekture terme su imale i trijem.⁶⁸

Iskopavanjem koja je proveo Mohorovičić na opsežnom području današnje katedrale i okolnih uličnih površina, iznijela su na vidjelo konture antičke insule koja se protezala u smjeru istok – zapad, a u širini sjever – jug. Sa zapadne strane ovu insulu omeđivao je antički kardo, dok areal ove insule danas prekriva kompleks današnje bazilikalne katedrale. Na ovom području pronađeni su ostatci antičkih termi koji su zauzimali cijeli prostor ove insule. Mohorovičić je identificirao istočne i zapadne perimetre zida antičkih termi su kao i unutrašnje zidove koji otkrivaju raspored prostorija unutar termi. Uz sjeverni zid, primjećuje se smještaj centralne prostorije *caldariuma* s glavnim bazenom termi. Prema mjerenju Mohorovičića dimenzije bazena idu širinom do 3,3 metra, dubinom do 2,3 metra, a u dužinom do 6 metara. Istraživanja koja je proveo Mohorovičić otkrila su da je dno bazena bilo je obloženo s mozaikom od bijelih tesera, koji je do danas dobro očuvan. Centralni bazen imao je ophodne hodnike čije bočne strane bile su široke oko 2,25 metara, a sjeverni plato ophodnog hodnika iznosio 2,75 metra. Pod ophoda je bio kao i dno bazena izrađen od mozaika u bijeloj boji s crnim bordurama i motivom crnih srca sastavljenim od crnih kamenčića. Mozaik na sjevernoj strani razlikovao se od bočnih strana, a i danas je slabo očuvan. Taj mozaik je sastavljen od zrnaca u tri boje, koji izvode motiv meandra s prugama

⁶⁵ MARTA MIHIČIĆ, Pronađen Venerin hram u gradu Krku?, u: *Nova akropola za boljeg čovjeka i bolji svijet* (URL: <http://nova-akropola.com/mozaik/zanimljivosti/pronaden-venerin-hram-u-gradu-krku/>, pristupljeno 21.8. 2015.)

⁶⁶ FRANJO VELČIĆ, (bilj 62), 41-42.

⁶⁷ MATE SUIĆ (bilj 11), 163-166.

⁶⁸ ANDRE MOHOROVIČIĆ, (bilj 1), 19-25.

od crvenih i crnih kamenčića. Neki zidovi centralne dvorane ostali su očuvani do visine od 1 metra uglavnom na sjevernom i istočnom dijelu. Nalazi pokazuju da su zidovi bili ožbukani dva puta, a to na dokazuju ostatci vidljive žbuke. Prema Mohorovičićevom opisu na žbuci su vidljivi ostatci bordure s geometrijski motivima. Osim toga vidljivi su ostatci boje crvenkastosmeđe boje s geometrijskim ornamentima crvene, zelene i žute boje napravljena u karakteru pompejanskog stila. Ispod ophodnih hodnika nalazili su se kanali (suspensura) za koje Mohorovičić tvrdi da su predstavljali sustav grijanja glavne prostorije i bazena. Prema tome sustav suspensura omogućavao je provod toplog zraka, dok se ložište (*praefurnium*) nalazilo u prostoru koje graniči s bazenskom dvoranom.⁶⁹

S istočne strane bazenske dvorane pronađen je prostor s ostatkom hipokausta. Prostorija s hipokaustom bila je odijeljena od glavne prostorije sa zidom debljine 60 centimetara. Hodna konstrukcija hipokausta nije sačuvana jer je vjerojatno bila srušena pod teretom urušenog materijala. Prema ostacima materijala hodne konstrukcije zaključeno je da se ona sastojala od pečenih glinenih pločica. Donji dio hipokausta gdje se nalazio sustav suspensura s nekoliko redova koloneta, dobro je očuvan. Pretpostavlja se da se iznad hipokausta, nalazila se prostorija poznata kao tepidarij, a u prilog tome ide otkriće vertikalnih kanala u zidovima te prostorije. Ti kanali (*tubuli*) su pružali mogućnost, da topli zrak cirkulira zidovima i time grije njihovu površinu. U hipokaustu su pronađeni i različiti ostatci keramike i novca iz Vespazijanova doba. Nadalje, iskopavanja su pokazala da se na hipokaust nadovezivao *vestibul* i prostorija u kojoj se spremalo ulje (*unctorium*). Prema opisu prostor *vestibula* povezivao je tepidarij s prostorijom za spremanje ulja kao i s još jednom prostorijom na sjeveroistočnom dijelu termi za koju Mohorovičić smatra da vjerojatno predstavlja apoditerij. Pod vestibula je bio obložen mozaikom koji se razlikuje od prethodnih pronađenih mozaika. Mozaik vestibula sastavljen je od dijagonalno postavljenih nizova kamenih zrnaca u crnoj i bijeloj boji. Na sjeveroistočnom ugaonom području pronađena je prostorija većih dimenzija slabije dekoracije za razliku od prethodnim prostorija, a i zauzima rubni položaj povezan s uličnim prostorom. Mohorovičić je zaključio da bi prema tome to moglo predstavljati prostoriju za presvlačenje.⁷⁰

Zapadno od glavne prostorije s bazenom nije bilo moguće provesti iskopavanja zbog postojećih građevina. No Mohorovičić tvrdi da zbog koncepta i pružanja termi sjever – jug zapravo cijeli prostor termi morao biti simetričan. Prema tome s obje strane glavnog centralnog prostora s bazenom nalaze se tepidariji s hipokaustima. U korist tom zaključku ide

⁶⁹ ANDRE MOHOROVIČIĆ, (bilj 1), 26-27

⁷⁰ ANDRE MOHOROVIČIĆ, (bilj 1), 27-28

i pronalazak piscine baptisterija koji je pripadao starokršćanskoj bazilici. Mohorovičić tvrdi kako je na zapadnom dijelu od glavne prostorije s bazenom pronašao piscinu koja se nalazi u simetralnoj osi s hipokaustom na istočnoj strani. Piscina je u isto vrijeme zauzima i istu udaljenost od centralne dvorane kao i hipokaust s istočne strane. Time je zaključio da su vjerojatno iskoristili već postojanje hipokausta za gradnju piscine. Na sjeverozapadnoj rubnoj zoni termi pronađene su prostorije slabije dekorativno ukrašene koje odgovaraju prostorijama za svlačenje sa sjeveroistočne strane. Gradnjom bazilike južni dio termi je razrušen, ali Mohorovičić smatra da se na tom području vjerojatno nalazilo trijem ili palestra. Na sjevernoj strani od glavne prostorije vjerojatno se nalazila još jedna prostorija s bazenom (*frigidarium*) to jest bazenom koji je sadržavao hladnu vodu. Nažalost na tom području Mohorovičić nije mogao provesti iskopavanja, zbog već postojećih građevina. Mohorovičić datirao je ove terme u drugu polovicu 1. stoljeća poslije Krista, tipološkom i komparativnom metodom izgradnje konstrukcija i mozaika kao i prema mnoštvu arheoloških nalaza keramike te novca iz Vespazijanovog doba. (Slika 8.) Cijeli taj kompleks je nazvan Terme I. upravo zbog toga što u gradu postoje još jedne terme. Može se zaključiti da je Mohorovičić ove terme smatrao javnim upravo zbog njihovih dimenzija.⁷¹ Prema Suiću, veliki kompleksi i dimenzije termi odgovaraju javnoj gradnji, dok manje kompleksi uglavnom se pojavljuju uz privatne objekte kao što su vile ili stambene zgrade.⁷²

Uz termalni sklop Kurika, na području sjevernog Jadrana, mogu se uspoređivati drugi lokaliteti. Promatrajući tlocrte termi, uočava razlika u rasporedu prostorija i dimenzijama, ali i sličnosti po pitanju tehnike gradnje i smještaja termi unutar naselja. To se ponajprije odnosi na blizinu termalnog sklopa i ranokršćanskog središta.

Na primjer, termalni sklop u Nezakciju reproducira najraniju tradiciju gradnje termi, po uzoru na terme koje se nalaze u Pompejima. U takvim termama nema strogog unutarnjeg reda niti podudarnosti u orijentaciji pojedinih prostorija. Sklop Termi I. u Kuriku, čista su suprotnost navedenima. Suić govori da se tijekom vladavine cara Trajana, krajem 1. stoljeća poslije Krista, počinje razvijati novi oblik termi. U gradnji takvih termi počinje se isticati težnja ka simetriji po uzdužnoj osi, što je uočeno i u Mohorovičićevom tlocrtu. Prema tlocrtu koji predlaže Mohorovičić terme u Kuriku vrlo su slične Karakalnim termama u Rimu. Uspoređujući ta dva primjera termi može se lako uočiti da je njihovo pružanje kao i težnja ka simetriji slična. Osim toga u prilog ide i ulaz koji se nalazi na južnom dijelu te frigidarij koji

⁷¹ ANDRE MOHOROVIČIĆ, (bilj 1), 28-29.

⁷² MATE SUIĆ, (bilj 11), 163-168.

se nalazi na sjevernom dijelu.⁷³ S druge strane, u Nezakciju, Tarsatici, Fulfinu, Parentiju, pa tako i u Kuriku dijelovi arhitekture termi poslužile su za kasniju gradnju ranokršćanskog kompleksa. Najčešće se upravo za krstionice koriste prethodne instalacije i dovod vode rimskih termi.⁷⁴

U prizemlju kuće Vasilić bio je otkriven jedan dio mozaika s likom Tritona. Prema pretpostavkama autora riječ je o mozaicima drugog termalnog kompleksa poznatog kao Terme II. Kompleks tih termi nalazio se južno od glavne ulice dekumana. Pronađeni podni mozaik rađen je od crno bijelih tesera s prikazom Tritona s hipokampima i dupinima. Smatra se da je taj kompleks termi s odgovarajućom vilom zauzimao prostor jedne insule.⁷⁵ Točan tlocrt kao i raspored prostorija ne znamo, ali prema tipologiji privatnih termi možemo zaključiti da je bila manjih dimenzija nego Terme I. Prema kompleksu otkrivenom u selu Danilo Gornje kraj Šibenika, možemo zaključiti da su vile privatnog karaktera imale jednu do dvije prostorije namijenjene termama. Uglavnom jednu od prostorija činio je frigidarij, dok druga prostorija bila prostorija s hipokaustom. Stvarajući opću sliku o privatnim termama postoji mogućnost da su i Terme II. imale isti raspored.⁷⁶

5.2.4 Ostali arheološki nalazi

U Mohorovičićevim istraživanjima provedenim krajem 60-ih godina ispod crkve svetog Kirina, pronađeni su antički ostatci stambene arhitekture Crkve svetog Kvirina. Nalazi ukazuju na položaj vrta u kojem su pronađeni fragmenti amfora, kao i ostatci stepenica koje su vodile prema nekom popločanom prostoru. Mohorovičić prema otkrivenim nalazima vjeruje da je taj prostor služio kao atrij. Klasičnoj fazi antičkog razdoblja pripada i jedan nalaz ugaonog dijela temeljnog zida koji je pripadao nekoj monumentalnoj građevini. Mohorovičić opisuje kako je građevinu je s južne strane zatvarao sekundarni *cardo*, a objekt je bio orijentiran prema prostoru Kamplin. Mohorovičić smatra da tehnike gradnje pravilnim klesancima, kao i struktura pojačana s pilastrima ukazuje na monumentalnost građevine kao i njezinu javnu funkciju.⁷⁷

⁷³ MATE SUIĆ, (bilj 11), 163-168.

⁷⁴ MATE SUIĆ, (bilj 11), 163-168.

⁷⁵ MORANA ČAUŠEVIĆ (bilj.3), 26.

⁷⁶ MATE SUIĆ, (bilj 11), 221.

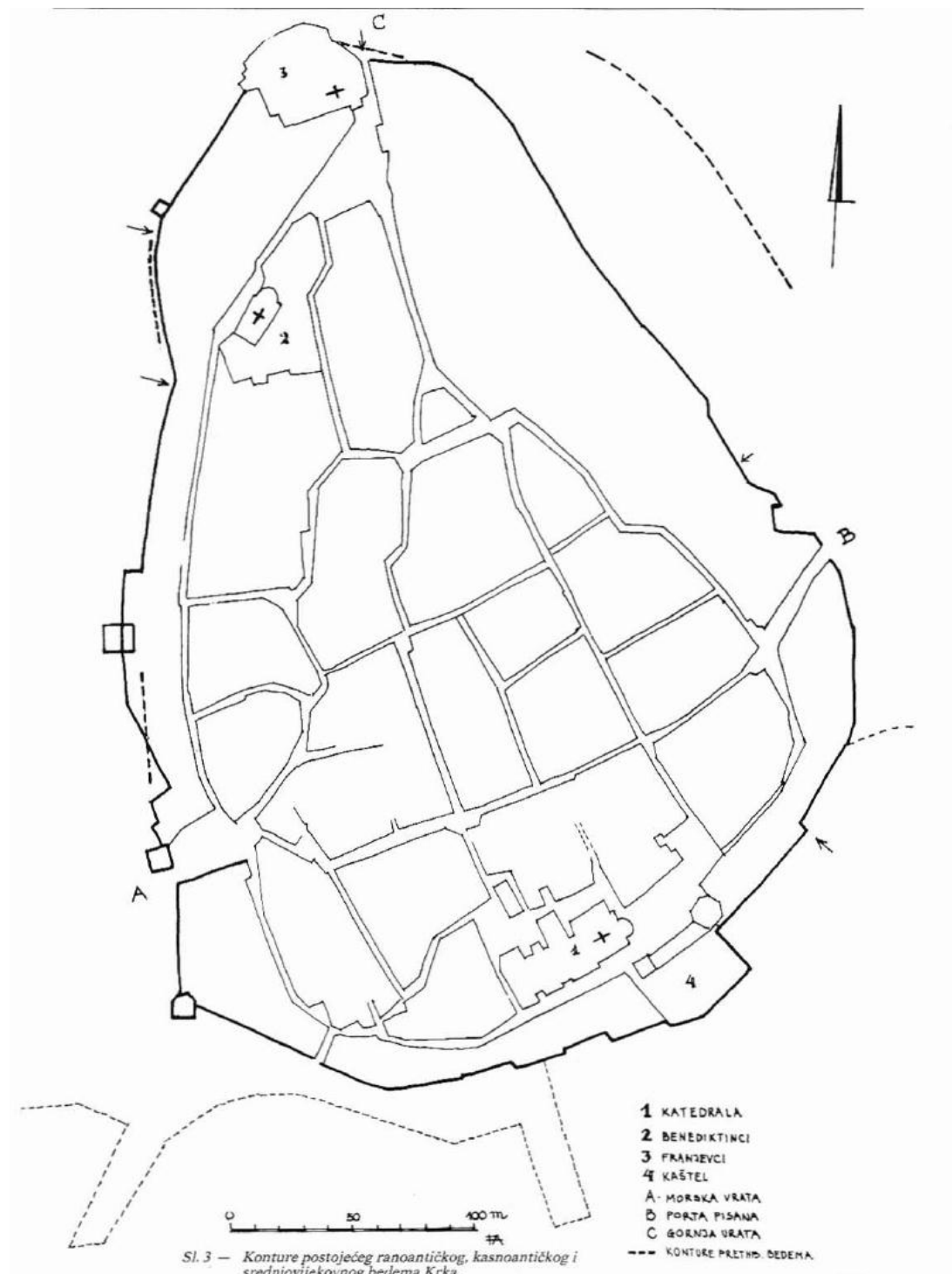
⁷⁷ ANDRE MOHOROVIČIĆ, (bilj 1), 29.

6 Zaključak

Pogodan smještaj grada Kurika omogućio mu je naseljavanje još od prapovijesti, a uspješnom razvoju doprinijelo je i sudjelovanje u trgovini jantarom i kositrom. Otok Krk su poznavali antički pisci uglavnom ga spominjući u skupini kvarnerskih otoka pod nazivom Kassiterides, Elektrides. U to doba, otok Krk bio je naseljen Liburnima, a dva plemena koja su se isticala na otoku su bili Fertinati i Kuriktani, koji su prema nekim autorima sudjelovali u bitci između Pompeja i Cezar u blizini otoka sv. Marko. Smatra se da su Liburni bili samostalni gospodari otoka do dolaska Rimljana. Međutim, postupnom romanizacijom njihova kultura počela je polagano nestajati.

Arheološka istraživanja na području grada Krka donijela su mnoge nalaze, a tako i obogatile njegovu povijest. Ističe se rad Andre Mohorovičića i Aleksandre Faber koji su mnogo doprinijeli na području poznavanja antičke urbanizacije i arhitekture Kurika. Kod proučavanja urbanizma antičkog Krka važno je uzeti u obzir i analizirati ostatke liburnske i rimske arhitekture. Prema nalazima bedema može se zaključiti da je Kurik imao elipsasti fortifikacijski prsten koji potječe još od Liburna. Pri dolasku Rimljana na to područje, dijelovi liburnskog bedema i ulica naselja iskorišteni su za izgradnju rimskog grada. Dijelovi megalitskog zida uočavaju se u onim kasnijim, a ortogonalni plan mreže ulica djelomično je prilagođen onom postojećem. Aleksandra Faber proučavala je bedeme kojima je utvrdila i datirala faze. Novija istraživanja i čitanja natpisa *CIL* III 13295, dovela su u pitanje njezinu dataciju, gdje se najmlađi sloj datira u 1. stoljeće posije Krista. Pitanje foruma ostalo je i danas otvoreno, a u obzir se uzima nekoliko lokacija. Rezultati novijih istraživanja na trgu Kamplin i u frankopanskom Kaštelu ukazuju na to da se mogao nalaziti forum, a u prilog tome ide i sam naziv trga Kamplin čiji korijen riječi je latinskog porijekla (*campo*) koji je označivao veliki otvoreni prostor. Uz krčku katedralu otkriven je i sklop termi koji se vjerojatno nalazio na forumu i zauzimao je jednu cijelu *insulu*. Također, utvrđeno je kako su strukture antičkih termi djelomično poslužila za gradnju ranokršćanske bazilike na čijim temeljima kasnije nastaje krčka katedrala. Također istražen je i hram koji je prema arheologu Ninu Novaku bio posvećen božici Veneri, a tome ide u prilog interpretacija natpisa pronađenog nešto dalje od samog hrama. Iako je do danas otkriveno dosta antičke arhitekture sve su učestalija istraživanja na području grada Krka mogla bi odgovoriti na brojna neriješena, a važna pitanja poput smještaja foruma i gradskih ulica.

7 Prilozi

SLIKA 1.

SLIKA 2.

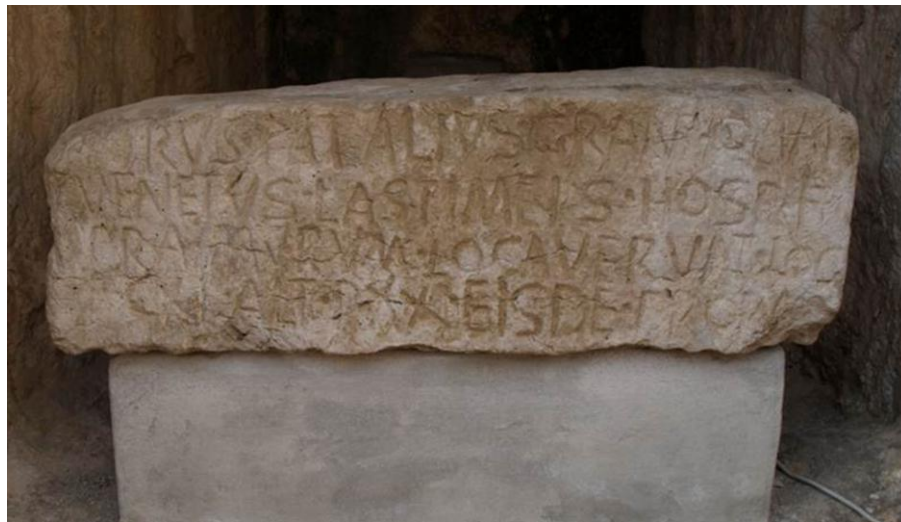
SLIKA 3

SLIKA 4.

SLIKA 5.

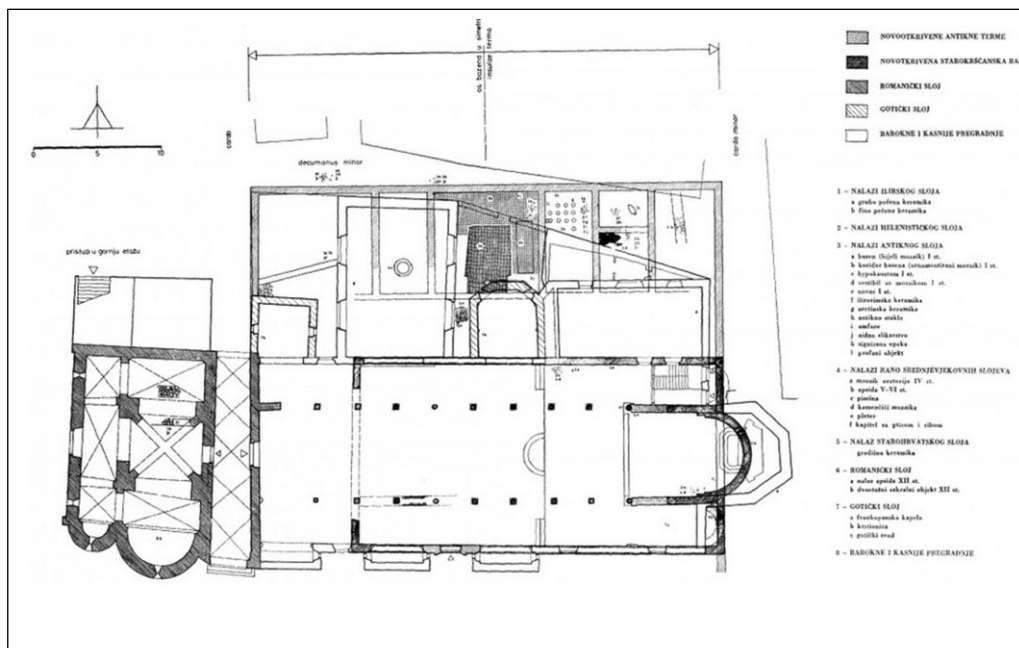

SLIKA 6.

SLIKA 7.

SLIKA 8.

8 Popis priloga

- SLIKA 1. Prikaz perimetra grada Krka te njegovih bedema, preuzeto: ALEKSANDRA FABER, Osvrt na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prehistorije do antike i srednjeg vijeka, u: *Prilozi 3/4*, Zagreb 1986/87., 117.
- SLIKA 2. Prikaz ostataka sjevernih bedema koji prema Faber datiraju u 5.-3. stoljeće prije Krista, preuzeto: PP prezentacija kolegija Umjetnost sjevernog Jadrana od antike do srednjeg vijeka.
- SLIKA 3. Prikaz ostatka zapadnih bedema, koji prema Faber datiraju u 5.-3. stoljeće prije Krista (fotografija P. Karković Takalić).
- SLIKA 4. Ostatci bedema koji datiraju prema Faber u 1 .stoljeće prije Krista, a prema Goranki Lipovac Vrkljan u 1. stoljeće poslije Krista. Pronađeni u vrtu bara Perossi, preuzeto: PP prezentacija kolegija Umjetnost sjevernog Jadrana od antike do srednjeg vijeka.
- SLIKA 5. Ostatci bedema koji datiraju u doba kasne antike. Pronađeni u baru Perossi, preuzeto: PP prezentacija kolegija Umjetnost sjevernog Jadrana od antike do srednjeg vijeka.
- SLIKA 6. Natpis o izgradnji bedema *CIL* 13295 (fotografija P. Karković Takalić).
- SLIKA 7. Ostatci antičkog hrama pripisanog božici Veneri, na lokaciji Mala vrata, preuzeto: PP prezentacija kolegija Umjetnost sjevernog Jadrana od antike do srednjeg vijeka.
- SLIKA 8. Kompleks Termi I. Tlocrt napravljen prema Mohorovičićevu opisu. Kompleks pronađen na području današnje katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije, preuzeto: ANDRIJA MOHOROVIČIĆ, Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku, u: *Rad JAZU*, Zagreb, 1971.

9 Popis literature

- BOLONIĆ M., ŽIC-ROKOV I., *Otok Krk kroz vjekove*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977.
- CAMBI N., *Antika*, Lijevak, Zagreb 2002.
- ČAUŠEVIĆ M., Les cites antiques des iles du Kvarner dans l'antiquité tardive: Curicum, Fulfinum et Apsorsus, u: *Hortus Artium Medivalium* vol.12, Zagreb-Motovun, 2006, 19-41.
- FABER A., Osvrt na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prehistorije do antike i srednjeg vijeka, u: *Prilozi* 3/4, Zagreb 1986/87, 113-139.
- FABER A., Počeci urbanizacije na otocima sjevernog Jadrana, u: *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju: znanstveni skup*, Mali Lošinj, 1979, 61-78.
- KOZLIČIĆ M., *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split, 1990.
- LIPOVAC G., Razmatranje o problemima antičkog bedema grada Krka- povodom novih nalaza, u: *Prilozi* vol. 8, Zagreb,1991, 37-46.
- MARKOVIĆ M., *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena tlu današnje Hrvatske*, Zagreb, 2004.
- MATIJAŠIĆ R., *Povijest hrvatskih zemalja u Antici do cara Dioklecijana*, Leykam Internacional d.o.o., Zagreb, 2009.
- MIHIČIĆ M., Pronađen Venerin hram u gradu Krku?, u: *Nova akropola za boljeg čovjeka i bolji svijet* (URL. <http://nova-akropola.com/mozaik/zanimljivosti/pronaden-venerin-hram-u-gradu-krku/> , pristupljeno 21.8. 2015.)
- MOHOROVIČIĆ A., Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku, u: *Rad JAZU*, Zagreb, 1971, 19-33.
- OWENS E.J., *The City in the Greek and Roman World*, London, 1992.
- SUIĆ M., Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. godine poslije Krista (uz *CIL* V.3346), u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* vol.24-25, no. 1, Zagreb, 1992, 55-66.
- SUIĆ M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb,1976.
- SUIĆ M., Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu, u: *Rad JAZU* 306, Zagreb, 1955, 121-185.

- VALERIJEV OGURLIĆ N., Urbanizam Krka od antičkog doba do ranog srednjeg vijeka, *Novilist.hr* (URL: <http://www.novilist.hr/Kultura/Ostalo/Urbanizam-Krka-od-antickog-doba-do-ranog-srednjeg-vijeka> , pristupljeno 18.8. 2015.)
- VELČIĆ F., U Krku otkriven antički Venerin hram ili srednjovjekovna kapela Svete Ane?, u: *Krčki zbornik* 69, Krk 2013, 41-50.
- ZELIĆ D., Nastanak urbanih naselja na otoku Krku, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti* br. 2, Zagreb 1993, 7-17.
- ZELIĆ D., Otok Krk u antičkim izvorima, *Latine et Graeca*, 38, Zagreb, 1993, 25-35.
- *CIL* III 13295, preuzeto iz *Heidelberger Akademie der Wissenschaften: Epigraphic Database Heidelberg*, (URL: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD013503&lang=en>, pristupljeno 18.8.2015)
- HD053925, preuzeto iz *Heidelberger Akademie der Wissenschaften: Epigraphic Database Heidelberg*, (URL: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD053925>, pristupljeno 7.9.2015.)
- Natpis o gradnji bedema, Story of Krk, (URL: <http://krk.rijekaheritage.org/Hr/kj/natpis%20bedemi>, pristupljeno 18.8.2015.)